

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย ข้อวิจารณ์และข้อเสนอแนะ

ตามที่ได้ศึกษาแนวคิดเรื่องความมีอยู่ ในบทที่ ๒ และแนวคิดเรื่องอบายภูมิจี ๔ ในพุทธปรัชญาเถรวาทในบทที่ ๓ และการวิเคราะห์ความมีอยู่ของอบายภูมิจี ๔ ในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยการวิเคราะห์ผ่านข้อพิสูจน์ความมีอยู่ของแนวคิดปรัชญาตะวันตก ทำให้ทราบผลการวิจัย ข้อวิจารณ์และข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า การศึกษาแนวคิดเรื่องความมีอยู่ในปรัชญาและศาสนานั้นสามารถสรุปการวิเคราะห์ได้ว่า ความมีอยู่ (ontology) โดยสาระสำคัญเป็นการศึกษาความจริงของความมีอยู่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นก็ให้ศึกษาจากความเป็นอยู่ หรือความเป็น (essence) ของสิ่งนั้นๆ เป็นการศึกษารวมชาติของสิ่งที่เป็นจริงฐานะที่เป็นสากลที่สุด หรือในฐานะที่เป็นสิ่ง ไม่ใช่ในฐานะสิ่งนั้นหรือสิ่งนี้โดยเฉพาะ ซึ่งนักปรัชญาตะวันตกได้แสดงทัศนะผ่านข้อพิสูจน์ทั้ง ๔ ข้อดังต่อไปนี้

๑) ข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงภววิทยา เป็นการอ้างเหตุผลเชิงมโนทัศน์ หรือแบบก่อนประสบการณ์โดยไม่ต้องอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์ หรือประสบการณ์ หากแต่อาศัยการวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าในฐานะสิ่งที่สมบูรณ์สูงสุดเพียงอย่างเดียว ด้วยการอ้างเหตุผลว่า การดำรงอยู่อย่างจำเป็น (necessary existence) เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และสามารถคิดถึงได้ต้องดำรงอยู่จริงและเป็นสิ่งที่ไม่สามารถคิดได้ว่าไม่ดำรงอยู่ กล่าวคือจำเป็นต้องดำรงอยู่ ดังนั้น มีแต่สิ่งที่ดำรงอยู่อย่างจำเป็นเท่านั้นที่สามารถจะเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งสามารถคิดถึงได้ และสิ่งนั้นคือพระเจ้า อีกประการหนึ่ง การอ้างเหตุผลความมีอยู่เชิงภววิทยานี้เป็นการแสดงออกซึ่งศรัทธา (an expression of faith) เพื่อแสดงความมีอยู่ของเหตุผลที่จำเป็นในลักษณะของการอาศัยความตระหนักถึงธรรมชาติของพระเจ้า

๒) ข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงจักรวาลวิทยา เป็นการอ้างเหตุผลจากการมีอยู่ของโลกไปสู่การมีอยู่ของพระเจ้า การอ้างเหตุผลแบบนี้มีอยู่ ๒ ขั้นตอนคือ ขั้นตอนแรกอ้างถึงการมีอยู่ของโลกไปสู่การมีอยู่ของปฐมเหตุ (a first cause) หรือสัจจำเป็น (necessary being) ซึ่งเป็นที่มาของการดำรงอยู่ของโลก และขั้นที่สองเสนอว่าปฐมเหตุดังกล่าวมีคุณสมบัติต่างๆ ที่ตรงกับความคิดเรื่องพระเจ้า และต้องมีสาเหตุสุดท้ายก็คือพระเจ้า

๓) ข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงอันตริวิทยา เป็นการอ้างเหตุผลจากการออกแบบ (argument from design) การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นแบบหลังประสบการณ์ ซึ่งเป็นการอนุมานสาเหตุที่ก่อให้เกิดผลเหล่านี้ขึ้นมาโดยมีลักษณะคล้ายกับปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกธรรมชาติที่ต้องมีผู้มีสติปัญญาเป็นผู้ออกแบบสร้างสรรค์ขึ้นมา นั่นคือพระเจ้า

๔) ข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงจริยธรรม เป็นการอ้างเหตุผลแบบหลังประสบการณ์อีกรูปแบบหนึ่งที่อาศัยประสบการณ์ทางจริยธรรมของมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะสองประการ คือ เป็นการอ้างเหตุผลเชิงปฏิบัติซึ่งอิงกับประสบการณ์ทางจริยธรรมของมนุษย์มากกว่าที่จะเป็นการอ้างเหตุผลเชิงทฤษฎี และการอ้างเหตุผลแบบนี้ยังเป็นการยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าในลักษณะที่เป็นบุคคลมากกว่าจะเป็นวัตถุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในฐานะปฐมกร (the prime mover) หรือสิ่งที่มีอยู่อย่างจำเป็น (necessary being) ในเชิงทฤษฎีทางเทววิทยาและปรัชญา แต่โดยทั้งหมดนั้นเป็นที่มาของจริยธรรมอันสมบูรณ์ (absolute) คือเป็นสากล และเป็นภววิสัย (objective)

๕.๑.๒ ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า เรื่องของอบายภูมิ ๔ ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นสามารถสรุปการวิเคราะห์ได้ว่า อบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต และอสุรกาย ถือได้ว่าจัดอยู่ในภพภูมิชั้นต่ำ อบายภูมินี้ถือเป็นทุกคติแต่ทุกคติในอบายภูมิสามารถแบ่งออกเป็นได้ ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ เป็นทุกติภูมิโดยตรง คือนรก เปรต และอสุรกายมีลักษณะเหมือนกันอยู่ประการหนึ่ง คือมีความเป็นโอปปาติกะที่เมื่อบุคคลหรือสัตว์นั้นจุติแล้ว ก็ถือปฏิสนธิในภพใดภพหนึ่งในบรรดาของนรก เปรต และอสุรกายดังกล่าวมานี้ นอกจากนั้นยังมีรูปกาย ที่เป็นอย่างไม่น่าปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) ด้วย ในบางครั้งก็เรียก สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ว่า เปตติ อย่างเดียวกัน

นัยที่ ๒ เป็นทุกติภูมิโดยอ้อม คือสัตว์เดรัจฉานในบุคคลหรือสัตว์ที่ถือปฏิสนธิเป็นกำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ (อณฑชโยนิ) หรือกำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ (ชลาพุชโยนิ) หรือกำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเหง้าโคลหรือเกิดในที่ชื้นแฉะหมักหมม (สังเสทชโยนิ) เหตุที่สัตว์เดรัจฉานเป็นทุกติภูมิโดยอ้อม เพราะเป็นสัตว์ที่ได้รับความลำบากโดยไม่แน่นอน เช่น สัตว์เดรัจฉานบางจำพวก เช่น พระยาราชสีห์ พระยานาค และพระยาครุฑ ล้วนมีความสุขมาก และมีฤทธิ์มากด้วย แม้สัตว์เลื้อยบางจำพวกมี สุนัข นก ไก่ เป็นต้น มีเจ้าของรักหวงแหนปรนนิบัติให้ได้รับความสุขสบายเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งถึงสภาวะที่แตกต่างกันของอบายภูมิทั้ง ๓ คือ นรก ภูมิ เปตติวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ กล่าวคือ นรกภูมิเป็นภูมิที่ประสบทุกขเวทนาอย่างร้อนแรงเพราะวิบากกรรมของตน หาได้อยู่เป็นสุขไม่ ส่วนเปตติวิสัยภูมินั้นประสบทุกขเวทนาเพราะความอดอยากและหิวอาหารเป็นส่วนมากตามวิบากกรรมของตน และอสุรกายภูมิประสบทุกขเวทนาเพราะความอดอยากและหิวกระหายน้ำเป็นประมาณด้วยวิบากของตน หากแต่มีลักษณะอย่างหนึ่งที่มีเหมือนกันคือความทุกข์ที่ต้อง

ประสบพบเจอกับสัตว์ที่เกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ อย่างไรก็ตาม ตีรจณานิยมเป็นสัตว์ที่ถือว่าประสบกับความทุกข์ไม่มากเท่ากับสัตว์ที่อยู่ในภูมิทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น

สัตว์ไตรจณานิยมว่าเป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุด เพราะอยู่บนพื้นที่เดียวกัน สามารถมองเห็นและสัมผัสได้ จึงไม่มีปัญหาเรื่องความมีอยู่จริงของสัตว์ประเภทนี้เหมือนอย่างสัตว์ในภูมิอื่น นอกจากนี้ เปรต อสุรกาย และสัตว์ไตรจณานิยมโดยทั่วไป เป็นภูมิที่ไม่มีที่อยู่เฉพาะเป็นของตนเอง แต่อาศัยอยู่ในภพของสัตว์ในภูมิอื่นๆ มีมนุษย์เป็นต้น การจำแนกภพหรือภูมิเหล่านี้จึงไม่ได้หมายความว่าโลกหรือที่อยู่เฉพาะสำหรับสัตว์ทุกประเภทตามที่จำแนกไว้ ส่วนสาเหตุการเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ คือ นรก เติรจณานิยม เปรต และอสุรกาย เหล่านี้ เกิดจากการล่วงละเมิดหรือประพฤติผิดไปจากกุศลธรรมบททั้ง ๑๐ ประการ ซึ่งได้แก่การประพฤติอกุศลกรรมบทที่เป็นไปทางกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต โดยเฉพาะมโนทุจริตนี้เป็นโทษทางมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศลและมีความสำคัญที่ทำให้บุคคลเป็นมิจฉาทิฐิ คือมีความเห็นผิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ๑๐ ประการ ดังนี้

- ๑) เห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล
- ๒) เห็นว่ายัญบูชาแล้วไม่มีผล
- ๓) เห็นว่าการเซ่นสรวงไม่มีผล
- ๔) เห็นว่าผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี
- ๕) เห็นว่าโลกนี้ไม่มี คือโลกที่เราอยู่ในปัจจุบันนี้ไม่ได้แตกต่างกันจากโลกอื่น กล่าวคือไม่ต้องสมมติว่ามีโลกนี้
- ๖) เห็นว่าโลกหน้าหรือชาติหน้าไม่มี คือเกิดหนเดียวตายหนเดียว
- ๗) เห็นว่ามารดาไม่มีคุณ
- ๘) เห็นว่าบิดาไม่มีคุณ
- ๙) เห็นว่าไม่มีสัตว์ที่จะไปเกิด คือเชื่อว่าตายแล้วสูญ (ไม่มีโอปปาติกะอย่างสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา และพรหม)
- ๑๐) เห็นว่าไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วย ปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก

ดังกล่าวนั้นถือว่าการกระทำหรือกรรมที่เป็นอกุศลมูลเป็นตัวกำหนดให้เกิดผลหรือวิบาก หากมองในแง่นี้กรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะเป็นนิยัตินิยม (determinism) ส่วนกรรมใดจะให้ผลหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่าเราทำกรรมใหม่เช่นใด ซึ่งกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผลตามมานี้เรียกว่า

“อโหสิกรรม” กล่าวคือเหตุไม่บังคับผลตายตัว หากมองในแง่นี้พุทธปรัชญาเถรวาทก็จัดเป็นนัยตินิยมแบบอ่อน (mild determinism)

๕.๑.๓ ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า ในบทนี้สามารถสรุปการวิเคราะห์ได้ว่าการวิเคราะห์ความมีอยู่ของอบายภูมิ ๔ ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีอยู่โดยเงื่อนไขของการพิสูจน์ผ่านทัศนะทั้ง ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) การพิสูจน์เชิงภววิทยาได้ทราบถึงการดำรงอยู่อย่างจำเป็น (necessary existence) ซึ่งในพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องกฎแห่งกรรม และ (๒) เหตุผลเชิงภววิทยาคือการแสดงออกซึ่งศรัทธา (an expression of faith) ในพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องตถาคตโพธิศรัทธา ได้แก่การศรัทธาหรือความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ทรงรู้แจ้งเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (ยถาภูตัง)

๒) การพิสูจน์เชิงจักรวาลวิทยาได้ทราบถึงการมีอยู่ของปฐมเหตุ (a first cause) ในพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องจิต และปฐมเหตุดังกล่าวมีคุณสมบัติต่างๆ ที่ตรงกับความคิดเรื่องพระเจ้า ในพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องอารมณ์ที่จรมาระทบกับจิตคืออกุศลมูล ซึ่งจิตเดิมแท้นั้นพุทธปรัชญามองว่า จิตเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ แต่เพราะถูกภาวะกิเลสจึงมีทำให้จิตมีการแสดงตัวออกมาพร้อมกับเจตสิกที่ทำงานโดยเฉพาะการประกอบอกุศลกรรมที่นำสัตว์หรือบุคคลไปสู่อบายภูมิ

๓) การพิสูจน์เชิงอันตวิทยาได้ทราบถึงความมีอยู่ของการออกแบบ (argument from design) ในส่วนของพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องกฎแห่งความเป็นสาเหตุและผลกฎแห่งความเป็นสาเหตุและผล (causality) ตามหลักของอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท ในปรัชญาอิทธิธรรมเรียกว่า ปัจจยาการ กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นโดยมีเหตุและปัจจัยที่ส่งเสริมหรือมีความเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นระบบ (อัญญมัญญูปัจจย) การเกิดในอบายภูมิก็เช่นเดียวกัน

๔) การพิสูจน์เชิงจริยธรรมได้ทราบถึงการอ้างเหตุที่มาของจริยธรรมอันสัมบูรณ์ (absolute) ในพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องนิพพาน และในกรณีจริยธรรมนั้นไม่สมบูรณ์หรือบกพร่อง ในพุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องอบายภูมิ คือทำให้สัตว์หรือมนุษย์ประสบกับความทุกข์ที่ได้เสวยในอบายภูมิ เพราะเกิดจากการทำความชั่วอย่างต่อเนื่องจนเป็นนิสัยติดตัว

อย่างไรก็ตาม อเทวนิยม (atheism) อย่างพุทธปรัชญาเถรวาทก็เน้นความเป็นจริงที่พิสูจน์ได้ในชีวิตปัจจุบันนี้ มากกว่าความเป็นจริงที่เป็นความเชื่อที่ไปผูกพันอยู่กับภาวะเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพราะสรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดำเนินการ และสูญสลายไปตามเหตุปัจจัย หรือสอนเฉพาะความจริงที่อำนาจประโยชน์อย่างเหมาะสมต่อเวลา (time) และสถานที่ (space) เฉพาะบุคคล

๕.๒ ข้อวิจารณ์

สิ่งที่ผู้วิจัยได้วิจารณ์ต่อไปนี้เป็นกรณีการประเมินข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลของความมีอยู่ในปรัชญาตะวันตกที่ได้วิเคราะห์เรื่องความมีอยู่ของอบายภูมิ ๔ ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ซึ่งผู้วิจัยได้วิจารณ์ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงอันตริวิทยาซึ่งมีจุดอ่อนที่ชัดเจนที่สุดในบรรดาข้อพิสูจน์ทั้ง ๓ ที่ผ่านมา คือข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงภววิทยา, ข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงจักรวาลวิทยา และข้อพิสูจน์ความมีอยู่เชิงจริยธรรม

ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงอันตริวิทยา คือเป็นการอ้างเหตุผลจากการออกแบบ (argument form design) การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นแบบหลังประสบการณ์ ซึ่งเป็นการอนุมานสาเหตุที่ก่อให้เกิดผลเหล่านี้ขึ้นมาโดยมีลักษณะคล้ายกับปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกธรรมชาติที่ต้องมีผู้รับผิดชอบเป็นผู้ออกแบบสร้างสรรค์ขึ้นมา นั่นคือพระเจ้า ตามทัศนะข้างต้นนี้ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยในประเด็นดังกล่าว ด้วยเหตุผล ๒ ประการดังนี้

เหตุผลประการที่หนึ่ง เห็นว่า ถึงแม้ว่า พระเจ้าเป็นผู้ออกแบบหรือสร้างสรรค์อย่างเช่นสถาปนิกที่เชี่ยวชาญจะเลือกสรรวัสดุก่อสร้างแล้วประกอบกันเข้าพร้อมกับจัดลำดับว่าสิ่งไหนควรทำก่อนหลัง ตัวอย่างคือ ต้องสร้างจากฐานก่อน แล้วจึงสร้างตัวตึกขึ้นมาแล้วจึงทำหลังคา เป็นต้น เช่นเดียวกันในสากลจักรวาลนี้ ซึ่งประกอบด้วย โลก ภูเขา มหาสมุทร พืช สัตว์ มนุษย์ เป็นต้น ก็ได้รับการเลือกสรร แล้วสร้างอย่างมีระเบียบโดยพระเจ้าเป็นเจ้า หากมีคำถามว่า ถ้าพระเจ้าเป็นผู้สร้างหรือเป็นผู้ออกแบบจริงแล้ว พระเจ้ามีหน้าตา รูปร่าง เป็นอย่างไร มีใครเคยเห็นบ้าง ก็ยังเป็นคำถามที่ชวนให้คิด ในกรณีนี้ที่บอกว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก ทำไมจึงต้องถือว่าโลกเป็นเหมือนเครื่องจักรที่จะต้องมีการออกแบบ หากแต่โลกอาจเป็นสิ่งที่อยู่แล้วเป็นสิ่งที่นิรันดร์ก็ได้ ข้อนี้จึงแสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระเจ้าจะมีอยู่ได้อย่างไร เพราะมีผู้สร้างบ้านแล้วไม่เห็นผู้สร้างบ้านก็ไม่มีเหตุผลสมเหตุสมผลในตัวแล้ว

เหตุผลประการที่ ๒ เห็นว่า “โลกที่ถูกรังสรรค์ออกมาเป็นผล ส่วนพระเจ้าเป็นเหตุ” ถ้าพระเจ้าเป็นผู้ออกแบบแล้ว มีคำถามต่อไปว่า “ใครคือผู้สร้างพระเจ้า” เพราะว่าถ้ามองแบบเหตุผลผลิตผล มองผลย้อนเหตุ ก็ต้องย้อนไปได้ตลอด แต่นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ หรือจะตอบว่า พระเจ้าเป็นสิ่งที่สุดท้าย คำตอบนี้ก็ยังไม่สมเหตุสมผลอยู่ดี ข้อนี้จึงแสดงให้เห็นความไม่มีเหตุและสมผลในการสืบสาวเรื่องราวหรือเหตุปัจจัยที่ทำให้ดำเนินไปอย่างที่ว่า

สรุปได้ว่า มีเหตุผลอยู่ ๒ ประการที่ไม่เห็นด้วยกับการการอ้างเหตุผลเชิงอันตริวิทยา คือ (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ไม่เคยมีมนุษย์เคยเห็นผู้สร้างหรือผู้ออกแบบอย่างพระเจ้า ถ้าพระเจ้ามีอยู่จริงมนุษย์ต้องเคยเห็นพระเจ้า (๒) เพราะไม่สามารถหาสาเหตุที่ไม่มีคำตอบได้ว่าผู้ออกแบบหรือสร้างสรรค์พระเจ้าคือใคร

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลวิจัยไปประยุกต์ใช้

ข้อเสนอแนะนี้เป็นแนวทางให้มนุษย์ในสังคมได้พิจารณาหรือทบทวนเรื่องการกระทำของตนเองว่า การกระทำนั้นดี-ชั่ว, ถูก-ผิด ควรทำ หรือไม่อย่างไร และมีคำถามว่า การกระทำความชั่วที่ไม่มีผลหรือการกระทำบาปอกุศลไม่มีผลให้เกิดในอบายภูมิ อะไรจะเกิดขึ้น จากคำถามนี้ มนุษย์ก็จะกระทำแต่ความชั่วซึ่งเป็นการทำความผิดตามอำนาจของโลภะ โทสะ และโมหะ โดยไม่เล็งเห็นผลที่จะทำให้เกิดในอบายภูมิมาถึง ซึ่งเป็นการเลือกกระทำโดยอิสระที่ปราศจากการคิดอย่างมีเหตุผลที่ถูกต้อง ชอบธรรม หากเป็นเช่นนั้นแล้วมนุษย์ก็จะเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ (responsibility) ในการกระทำของตนเอง ซึ่งเท่ากับว่าการกระทำนั้นไม่มีผลสูญเปล่า จะเข้าทำนองที่ว่า “ทำความดีไม่ได้รับผลแห่งความดี ทำความชั่วไม่ได้รับผลแห่งความชั่ว” และมนุษย์ก็จะเฝ้าหาแต่ความสุขทางกามารมณ์ซึ่งเป็นไปในทางวัตถุนิยมแบบหลงมัวเมาด้วยอำนาจกิเลส ตัณหาที่เกิดขึ้นในตัวของแต่ละบุคคล และก่อให้เกิดปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยทางสังคมในการอยู่ร่วมกัน เพราะการกระทำดังกล่าวจะเข้าทำนองว่า “แย่งคู่กันชิง แย่งถิ่นกันอยู่ และแย่งอำนาจกันเป็นใหญ่” ดังนั้นแนวคิดแบบนี้ก็จัดเข้าในความผิดฝ่ายอกิริยาวิญญู คือการกระทำไม่มีผล (สูญเปล่า) ซึ่งเป็นความคิดที่สุดโต่งไปข้างหนึ่ง ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากการทำความชั่วมีผลให้ตกในอบายภูมิ ก็จะทำให้มนุษย์ที่ทำความชั่วคือสิ่งที่ไม่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมหรือศีลธรรมย่อมได้รับความทุกข์ในอบายภูมิ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการกระทำของตนที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อตามมา (responsibility) เท่ากับว่าการกระทำนั้นจะมีผลตามบทบัญญัติของศาสนาตามหลักศีลธรรม แม้กระทั่งบทบัญญัติทางสังคมที่มีกฎหมายในการอยู่ร่วมกัน เพราะฉะนั้นการกระทำจึงมีผลตอบสนองตามกฎแห่งกรรม ซึ่งมีความสมเหตุและสมผลแห่งการกระทำที่มีผล และทำให้มนุษย์ได้ตระหนักรู้ (awareness) และเห็นคุณค่า (value) ในการกระทำของตนว่า “ทำความดีย่อมได้รับผลแห่งความดี ทำความชั่วย่อมได้รับผลแห่งความชั่ว” และพิจารณาเห็นว่า สิ่งนี้ถูกต้อง เป็นธรรม และควรทำ มีประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เพราะเหตุแห่งการกระทำมีผลจึงทำให้มนุษย์มองเห็นความยุติธรรมที่คอยให้ผลตามเวลาและสถานที่ในโอกาสที่สมควร จากที่กล่าวมานี้มนุษย์ก็จะรู้จักเลือกการกระทำแต่สิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมต่อไป

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ในการทำวิจัยในอนาคต คือ ปัญหาในเรื่องของการพิสูจน์หรือกล่าวถึงความมีอยู่ของภพภูมิ โดยเฉพาะข้อพิสูจน์ทางญาณวิทยา (epistemology) ที่อาจจะพึงปรากฏหรือมีอยู่บ้าง ยังมีประเด็นที่อาจเป็นประโยชน์ต่อไปคือ ประโยชน์หรือการประยุกต์คำสอนในเรื่องภพภูมิที่เกี่ยวข้องด้วยระบบการทำงานของกรรม (กฎแห่งกรรม) ตามแนวทางในการดำเนินชีวิต (จริยศาสตร์) ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่า

(value) อีกประการหนึ่งที่ควรทำการวิจัย มีประเด็นที่เป็นคำถามอีกหนึ่งประเด็นคือเรื่องภพภูมิเกี่ยวข้องกับ การดับทุกข์หรือไม่ อย่างไร ตลอดทั้งสิ่งที่ยังไม่กล่าวถึงในงานวิจัยฉบับนี้คือเรื่องความมีอยู่ของนิพพาน (nirvana) เพราะหากได้รับการทำวิจัยแล้วก็จะ เป็นแนวทางให้เข้าใจเรื่องภววิทยา (ontology) ของสาขา อภิปรัชญา (metaphysics) สำหรับผู้ที่ศึกษาในสาขาศาสนาและปรัชญาต่อไป เพื่อความชัดเจนจะขอ กำหนดหัวข้อไว้ดังนี้

๑) การศึกษาวิเคราะห์ความมีอยู่ของนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒) การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาความชั่วร้ายในปรัชญาตะวันตก

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยต้องการสื่อว่า สิ่งที่เขียนในวิทยานิพนธ์เป็นการดำเนินไปบนพื้นฐานที่ว่า สิ่งที่เสนอในวิทยานิพนธ์นี้ไม่ใช่ข้อยุติ หากแต่เป็นสิ่งที่สามารถถกเถียงหรือสามารถหักล้างได้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กองตำราคณะธรรมทาน แพลและร้อยกรอง. ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖.

บรรจบ บรรณรุจิ, ดร. โอปปาติกะชีวิตหลังความตาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๗.

_____. ปฏิจจสมุปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

เดือน คำดี, ดร. ปัญหาปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

บาทหลวงวุฒิชัย อ่องนาวา. ปรัชญาศาสนา. นครปฐม: วิทยาลัยแสงธรรม, ๒๕๕๓.

บุญมี เมธางกูร และบุษกร เมธางกูร. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๔ ตอนที่ ๑ วิถีมิตตสังคหวิภาค. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรีนติ้งแมส, ๒๕๕๑.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). กรรมที่ปณี. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

_____. ภูมิวิลาสินี. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

_____. โลกที่ปณี. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต). พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระพุทโธมหาราช รจนา พระคันธสราภิงค์ แพลและอธิบาย. อัญฐานานี : คัมภีร์อรรถกถาของธรรมสังคณีปกรณ์. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์, รศ.ดร.). **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระสัทธรรมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๖.

พุทธทาสภิกขุ. **ภาษาคน-ภาษาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๐.

_____. **วิธีระงับทุกข์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

พิน ดอกบัว. **แนวคิดสังสารวัฏเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.

มหาวิทยาลัยรามคำแหง. **ปรัชญาจิต : Philosophy of Mind**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธมมปทฎกถา (ปฐโม ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____. **พระธัมมปทฎกถาแปล ภาค ๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ธีรโชติ เกิดแก้ว, ผศ. **พุทธปรัชญา : มิติการมองโลกและชีวิตตามความจริง**. สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, ๒๕๕๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทรรศน์ : พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

วิธาน สุชีวงศ์, ผศ. **อภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙.

วัชระ งามจิตรเจริญ, ศ.,ดร. **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

สมภาร พรหมทา. **พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก**. เอกสารไฟล์พีดีเอฟ, ๒๕๔๗.

สุนทร ณ รังษี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ปาฐกถาธรรมเชิงวิจัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

แสง จันทร์งาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

อดิศักดิ์ ทองบุญ, ศ.พิเศษ ราชบัณฑิต. **วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระพงศธร คมภิรมย์โม. “ศึกษาเรื่องปรโลกในพระสูตรตันตปิฎก : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

เพ็ญแข กิตติศักดิ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สยาม ราชวัตร. “วิธีอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของโลกหน้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สิวลี ศิริไล “ปัญหาเรื่องความมีอยู่ของพระเจ้า”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

มาฆะศรี คหฺภูงา “ความคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจจนุปบาทในแนวปรมาตถสัจจะ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

๒. ภาษาอังกฤษ:

(I) Books

Gale, R. **On the Nature and Existence of God**. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Hume, D. **Dialogues concerning Natural Religion**. Edited with introduction by N. Kemp Smith. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill, 1981.

Kant, I. **Critique of Pure Reason**. Translated by N. Kemp Smith. Second edition, 1933. London: Macmillan, 1787.

Mackie, J. L. **The Miracle of Theism**. Oxford: University Press, 1982.

Martin, M. **Atheism: A Philosophical Justification**. Philadelphia, PA: Temple University Press, 1990.

Thrower, J. **A Short History of Western Atheism**. London: Pemberton Publishing Co, 1971.

(II) Articles

Edwards, Paul. **Atheism**. In Donald M. Bochert (ed.). **The Encyclopedia of Philosophy**. Second Edition. New York: Macmillan, Vol. 1 (2006):356-377.

James, George Alfred. **Atheism**. In Mircea Eliade (ed.). **The Encyclopedia of Religion**. New York: Macmillan, Vol. 1 (1987):479-490.

Leibniz, G. **Monadology**. In P.P. Wiener (ed). (1714). **Leibniz Selections**. New York: Charles Scribner's Sons 1951. pp. 218-219.

Rowe, William L. **Atheism**. In Edward Craig (ed.). **Routledge Encyclopedia of Philosophy**. [CD-Rom Version 1.0]. 1998.

Plantinga, A. **Is Belief in God Properly Basic?** *Nous* 15 (1) (1981): 41-51.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	: พระมหาปิยะ ปิยธมฺโม (แดนวงศ์)
วันเดือนปีเกิด	: วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ (वार ๕ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชาล)
ภูมิลำเนาเดิม	: บ.ท่ามะเตี๋อ ต.ท่ากระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น
วิทยฐานะ	: นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม ๔ ประโยค อธิธรรมโชติกะวิทยาลัย ชั้นจุฬาริทธิธมิกโท
ประวัติการศึกษา	มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนวิเวกธรรมประสิทธิ์วิทยา ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พธ.บ. รุ่นที่ ๕๕) ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พธ.ม. รุ่นที่ ๒๕)
เข้าศึกษาต่อเมื่อ	: ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๕
สำเร็จการศึกษา	: มีนาคม ๒๕๕๙
ประวัติการทำงาน	: - พระวิทยากรอบรมค่ายคุณธรรม - พระวิทยากรในโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน - ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน - พระธรรมวิทยากรสอนสาระพระพุทธศาสนาในโรงเรียนสังกัด กรุงเทพมหานคร - กรรมการตรวจนักธรรมสนามหลวง
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดมรรณพาราม ๒๖๑/๔ ถนนตะนาว แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐